

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΖΑΡΒΑΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Η αρχετυπική μορφή του Χρόνου αποτελούσε, μαζί με τον «Ζάντα» και την «Χθονή», την αρχέγονη τριάδα, «τις τρεις πρώτες αρχές»¹ της δημιουργίας του Κόσμου. Η τριάδα αυτή ήταν το κοσμογονικό πρότυπο του Φερεκύδη από την Σύρο². Ο Διογένης Λαέρτιος διασώζει μια εναρκτήρια φράση από το

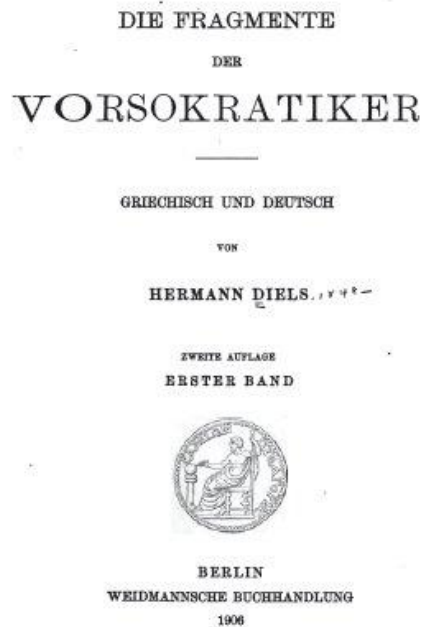
¹ Πρβλ. Δαμάσκιου, *Περί πρώτων αρχών* vol. I, pag. 321, 4.

² Ο Φερεκύδης ο Σύριος (από τη Σύρο), ο υιός του Βάβυ (πρβλ. Διογένη Λαέρτιου, *Βίοι φιλοσόφων*, I, 116, lin. 1: *Φερεκύδης Βάβυος Σύριος*), έζησε τον έκτο αιώνα π. Χ. και σύμφωνα με μία παράδοση βασισμένη στον Απολλόδωρο (πρβλ. Διογ. Λαέρτ. I, 121 σύμφωνα με τον Απολλόδωρο, καθώς και Diels- Kranz 7 a 1), η δημιουργική περίοδος του φιλοσόφου συνέπεσε με την 59^η Ολυμπιάδα (544-541 π. Χ.), την εποχή δηλ. του Κύρου. Έτσι, σύμφωνα με την χρονολόγηση του Απολλόδωρου, ο Φερεκύδης ήταν μία γενιά νεότερος του Θαλή και σύγχρονος του Αναξίμανδρου. Για παλαιότερες χρονολογήσεις, βλ. λεξικό 'Σούδα' όπως παρατίθεται από τους Diels- Kranz, (DK 7 a 2) καθώς και Διογένη Λαέρτιου *Βίοι φιλοσόφων* ' I, 42.

χαμένο βιβλίο του Φερεκύδη, ‘Επτάμυχος’³: ‘Σώζεται δε του Συρίου το τε βιβλίον ο συνέγραψεν ου η αρχή· Ζας μεν και Χρόνος ήσαν αεί και Χθονή· Χθονή Δε όνομα εγένετο Γη, επειδή αυτή Ζας γήν γέρας διδοί. [μετ.: σώζεται το βιβλίο που συνέγραψε ο Σύρος του οποίου η αρχή είναι: ‘Ο Ζας και ο Χρόνος υπήρχαν πάντοτε, καθώς και η Χθονή· η Χθονή πήρε το όνομα Γη επειδή ο Ζας της δώρισε την γη’⁴].

Σύμφωνα με τους G. S. Kirk και J. E. Raven στο βιβλίο ‘*The Presocratic Philosophers*’⁵, «Ο Ζας είναι μία ετυμολογική μορφή του Ζευσ και ίσως έχει σκοπό να τονίσει το στοιχείο ζα- (επιτατικό πρόθεμα), όπως στις λέξεις ζάθεος, ζαής... η Χθονή (από το χθών) προορίζεται ενδεχομένως να περιγράψει τη Γη σ’ ένα αρχέγονο ρόλο, ίσως ως κατοικία των χθονίων δυνάμεων, και οπωσδήποτε το όνομα αυτό δίνει έμφαση στα κατώτερα τμήματα της γης»⁶. Την άποψη ότι ο “Κρόνος” αποτελεί την πραγματική εκδοχή και όχι ο ‘Χρόνος’, την υποστήριξε ιδιαίτερα ο Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931) με την σκέψη ότι ο “Χρόνος”, θα ήταν μια εξαιρετικά εκλεπτυσμένη έννοια για την περίοδο που έζησε ο Φερεκύδης⁷.

Σύμφωνα με μια παράδοση βασισμένη στον εκκλησιαστικό Ωριγένη, ο Κρόνος ήταν σημαντική θεότητα στη θεογονία του

³ Για τις ονομασίες ‘Επτάμυχος’ ή ‘Θεοκρασία’ ή ‘Θεογονία’ πρβλ. λεξικό ‘Σουΐδα’ στο λήμμα ‘Φερεκύδης’. Ο Jaeger, βασιζόμενος σε δήλωση του νεοπλατωνικού φιλοσόφου και τελευταίου σχολάρχη της “εν Αθήναις” πλατωνικής Ακαδημίας, Δαμάσκιου (5^{ov}-6^{ov} αιω. Μ. Χ., πρβλ. Δαμάσκιου ‘*Περί πρώτων αρχών*’ Vol. 1, page 321, lin. 3-10), δέχεται ως αληθινό τίτλο του βιβλίου το ‘Πέντε μυχοί’.

⁴ Βλ. Διογένη Λαέρτιου ‘Βίοι φιλοσόφων’ I, 119, lin. 7-9.

⁵ Second edition, 1983, Cambridge University Press. Μετάφραση στα ελληνικά, Δημοσθένης Κούρτοβικ. Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990.

⁶ Βλ. στο κεφ. ‘Φερεκύδης’ του ίδιου βιβλίου.

⁷ Πρβλ. σχετικό σχόλιο στο βιβλίο των G. S. Kirk και J. E. Raven ‘*The Presocratic Philosophers*’ (second edition, 1983), Cambridge University Press, στο κεφ. ‘Φερεκύδης’

Φερεκύδη και περιγράφοντας στο *‘Κατά Κέλσου’* την μάχη του “Κρόνου” με τον “Οφιονέα”, αναφέρει: ‘Ο Φερεκύδης, που έζησε πολύ πριν από τον Ηράκλειτο, έπλασε το μύθο ότι δύο στρατιές αναπτύχθηκαν σε παράταξη μάχης, προσδιορίζοντας ως ηγεμόνα της μιας τον Κρόνο και της άλλης τον Οφιονέα, και εξιστόρησε τις μεταξύ τους προκλήσεις και αντιμαχίες· τελικά, όπως διηγήθηκε, συμφώνησαν μεταξύ τους πως όποιος έπεφτε στον Ωγηνό θα ήταν ο νικημένος και αυτός που τον πέταξε έξω θα είχε τον ουρανό’⁸. Πρίν από τον Ωγηνό όμως υπήρχε το Χάος και ο Ησίοδος στη *‘Θεογονία’* του γράφει⁹: « Έτσι λοιπόν πριν απ’ όλα γεννήθηκε το Χάος, κι έπειτα η πλατύστερος Γαία, στέρη έδρα των πάντων παντοτινή»· πολύ αργότερα στους ‘Ορνιθές’ του, ο Αριστοφάνης θα μας διηγηθεί μέσα από τον χορό των πουλιών τις πρώτες Αρχές της δημιουργίας του Κόσμου: «Στην αρχή υπήρχε το Χάος, η Νύχτα, το μαύρο Έρεβος και ο πλατύς Τάρταρος» (στιχ. 693). Ο Kant, στο θεμελιώδες έργο του *‘Kritik der reinen Vernunft’* γράφει: «Ο χρόνος είναι μια αναγκαία παράσταση, που υπόκειται ως βάση σε όλες τις εποπείες. Δεν μπορεί κανένας να άρει το χρόνο τον ίδιο, σε ό,τι αφορά τα φαινόμενα γενικά, μολονότι μπορεί κάλλιστα να αποσπάσει τα φαινόμενα από το χρόνο. Άρα ο χρόνος είναι δεδομένος **A PRIORI**. Μόνο μέσα σε αυτόν είναι δυνατή κάθε πραγματικότητα των φαινομένων. Τα φαινόμενα μπορούν κάλλιστα να εξαφανιστούν στο σύνολό τους, ωστόσο ο ίδιος (ως γενικός όρος της δυνατότητάς τους) δεν μπορεί να αρθεί»¹¹.

⁸ Πρβλ. VI, 42, 22-28, καθώς και [DK] 7 b 4.

⁹ Στιχ. 116-117, βλ. Καρόλλου Σίττλ, *‘Ησιόδου Θεογονία’*, Εισαγωγή-Κείμενο- Σχόλια. Αθήνα 1889. Μετάφραση Π. Γιαννακόπουλου καθώς και M.L. West, *Hesiod Theogony*, Oxford, Clarendon Press, 1966.

¹⁰ Η παρένθεση αποτελεί προσθήκη της Β έκδοσης (1787) του έργου *‘Kritik der reinen Vernunft’* (Τόμος A1, Εισαγωγή- μετάφραση- σχόλια: Αναστάσιος Γιανναράς, εκδ. Παπαζήση).

¹¹ Βλ. κεφ. ‘Της υπερβατικής αισθητικής’ δεύτερο τμήμα, περί του χρόνου, § 4, 2, A [= πρώτη έκδοση, 1781] 31 (τόμος A1).